

16. *Свердлов М. Б.* Домонгольская Русь: Князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII вв. / М. Б. Свердлов. – СПб., 2003.

17. *Франклин С.* Начало Руси. 750–1200 / С. Франклин, Д. Шеппард. – СПб., 2000.

18. *Фроянов И. Я.* Киевская Русь: Очерки социально-политической истории / И. Я. Фроянов. – Л., 1980.

19. *Чичуров И. С.* «Хожение апостола Андрея» в византийской и древнерусской церковно-идеологической традиции / И. С. Чичуров // Церковь, общество и государство в феодальной России. – М., 1990. – С. 7–23.

Надійшла до редколегії 15.08.09.

УДК 930.85

В. Г. Космина

Запорізький національний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО СПІВВІДНЕСЕННЯ УКРАЇНИ ТА ЗАХОДУ В НОВУ Й НОВІТНЮ ДОБУ

Розглянуто методологічні труднощі у зіставленні цивілізаційного розвитку України і Західної Європи в XVI–XX ст. та можливості застосування в цій царині системної соціологічної теорії Н. Лумана. Показано системний незбіг в еволюції суспільства в Україні й на Заході.

Ключові слова: соціологічна теорія Н. Лумана, цивілізаційний зміст, Україна, Західна Європа.

Рассмотрены методологические трудности в сопоставлении цивилизационного развития Украины и Западной Европы в XVI–XX ст. и возможности применения в этой области системной социологической теории Н. Лумана. Показано системное несовпадение эволюции общества в Украине и на Западе.

Ключевые слова: социологическая теория Н. Лумана, цивилизационное содержание, Украина, Западная Европа.

The article describes some aspects of the civilization growth of the Ukraine and the West in the New and Postnew periods

Key words: sociology theory of N. Luhmann, civilization index, Ukraine, West Europe

Інтенсифікація українською владою зусиль у напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції актуалізує той спектр досліді-

джен у галузі всесвітньої історії, котрий пов'язаний із проблематикою цивілізаційного співвіднесення України та Заходу. Цілком очевидно, що труднощі, з якими стикається Україна на своєму євроінтеграційному шляху, не є наслідком лише постійного політичного протистояння всередині країни чи більш тривалого, ніж у країнах Центрально-Східної Європи, панування в ній тоталітарного режиму, як це часто подається політиками та політологами. Їхні причини мають більш фундаментальний, системний, властиво цивілізаційний характер. Тому важливо зіставити вектори цивілізаційного розвитку України та Західної Європи з часу, коли стала проявлятися певна спадкоємність історичної еволюції аж до сьогодення. Такою точкою відліку може слугувати початок нового часу (XVI ст.), позначений для України становленням козацтва як нової провідної суспільної верстви.

Між тим, в історичній науці, попри постійне зростання кількості публікацій, так і не досягнуто якоїсь певної точки зору на вказану проблематику. Навпаки, розмаїття думок, включаючи діаметрально протилежні за змістом, постійно зростає.

Дана стаття ставить за мету схарактеризувати існуючі на сьогодні підходи класичної й некласичної науки до цивілізаційного співвіднесення України і Заходу та окреслити методологічні можливості в цій царині постнекласичної системної соціологічної теорії Нікласа Лумана.

Не будемо зупинятися на «крайніх» твердженнях, висловлюваннях, щоправда, частіше політиками, що, мовляв, Україна в цивілізаційному відношенні практично не відрізняється чи від Заходу, чи від Росії. Адже в цьому разі питання власного цивілізаційного змісту України взагалі знімається з порядку денного і слід обмежитися цивілізаційною характеристикою або Заходу, або Росії. Власне, російські автори здебільшого так і чинять. Протиставляючи Захід Росії, вони, як правило, про культурно-цивілізаційну специфіку України навіть не згадують [15]. Щодо іменування цивілізації, до якої вони відносять Росію (і Україну та Білорусь), то зазвичай уникають ідеологічно більш-менш нейтральної назви «Євразійська» (поняття «Слов'янська» чи «Православна» несуть загрозу для єдності багатонаціональної й поліконфесійної Росії) і найчастіше називають її «Російською» [14; 4; 18]. Звісно, витоки цієї «Російської» цивілізації знаходять у Київській Русі і цим «вирішують» давню історіографічну проблему «київської спадщини» [Див.: 1, с.90–101], тоді як циві-

лізаційну історію України або «інтегрують» у російську, або ж залишають десь «між небом і землею». Зустрічаються й праці, в яких до «російської» («русской») цивілізації виявляють причетними лише росіяни, тоді як існування окремого українського народу взагалі заперечується [13].

Цивілізаційне зіставлення України і Заходу, передусім, Західної Європи, постає значно продуктивнішим, коли тією чи іншою мірою враховується цивілізаційна самобутність України. Такі дослідження мають місце і в російській, і в західній історіографії, але найбільше різноманіття думок припадає на українську. Наведемо кілька прикладів. П. Голубенко підтримує таку думку Д. Андрієвського (1926 р.): «Власне в євразійстві російський народ доходить до своєї національної свідомості і правильно накреслює шлях у будучину. Натуральним є те, що він шукає на сході спільників і однодумців. Наш же шлях є на Захід. Ціле наше єство, історія, будучина диктують нам спільність із Заходом» [1, с.118]. Інший погляд на цивілізаційну ідентичність України у С. Кримського та Ю. Павленка. Вони відзначають, що саме через українців відбулося «запліднення» відчуженої від Заходу Росії «адаптованими до православного духовного підґрунтя досягненнями європейської культури». А відтак упродовж останніх століть «Україна є органічною складовою частиною Східнослов'янсько-Православної цивілізації Макрохристиянського цивілізаційного світу, в системі якого Західна, в наш час Північноатлантична – Західноєвропейсько-Північноамериканська, цивілізація відіграє роль провідного центру» [6, с.236, 237].

Ряд дослідників обстоює формулу локальної Української цивілізації. Методологічно вона походить з ідеї Р. Уескотта про 5-рівневу класифікацію цивілізацій – від локальної до глобальної [16]. Так, М. І. Михальченко обґрунтовує концепт української осередкової цивілізації і пише, що «існування мікроцивілізації – української, що є частиною слов'янської і світової цивілізації – це аксіома, яка не потребує доведень і самовиправдань» [12, с.65]. В.В. Кривошея висуває ідею козацтва як цивілізації: «Згідно з п'ятирівневою класифікацією Р. Уескотта пропонувану цивілізацію слід віднести до козацької (регіональної і локальної), української (національної), європейської (континентальної), світової (західної)» [5, с.364]. Ідею української та козацької цивілізацій підтримують і автори «Цивілізаційної історії України». На їхнє переконання, «кожна нація – це унікальна цивілізація» [2, с.12].

Таке різноманіття поглядів на цивілізаційну ідентичність України не повинно дивувати. Адже вони обґрунтовані з різних позицій наукового спостереження і в цілому відповідають канонам класичної і неklasичної науки. Та й відмінності між ними не будуть надто значними, якщо врахувати, що їх спільним знаменником так чи інакше виступає визначення ступеня віддаленості України від Заходу. Однак сама по собі констатація близькості/віддаленості України і Заходу за тим чи тим набором зовнішніх ознак, хоча й відповідає традиційним теоретичним і методологічним надбанням соціальних і гуманітарних наук, вочевидь, сьогодні є недостатньою для розуміння тих труднощів на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції, з якими стикаються влада і суспільство, а головне – для визначення шляхів їхнього подолання. Україна і Захід, а також численні факти їхніх взаємин і надалі залишаються своєрідними онтологічними «речами в собі». І це, у першу чергу, стосується самого Заходу. Визнання в науковій літературі унікальності Західної цивілізації та її становища у сучасному світі (на противагу колишнім ідеям її універсальності) [17, с. 101, 513] не стільки полегшує, скільки ускладнює її вивчення, позаяк фактично унеможливорює компаративістські дослідження. А різного роду «конспірологічні» теорії, особливо популярні нині в Росії, що пояснюють глобальну роль Заходу його «агресивністю» та «змовою» його лідерів, спонукають не до пошуку взаємодії з ним, а до протидії йому (зазвичай на шкоду власним же інтересам).

Усе це демонструє, що традиційні теоретико-методологічні підходи соціально-гуманітарних наук далеко не в усьому відповідають сучасним потребам, коли предметом вивчення стають такі складні динамічні системи, як цивілізації та системні взаємодії між ними. У класичній, а потім і в неklasичній науці схема розгляду суспільних процесів будувалася на успадкованій ще з часів античності та середньовіччя онтології з її розрізненням буття і небуття. Відповідно до неї, єдність світу і субстанціональність речей гарантуються їх буттям. Як відмічає Н. Луман, «окремі речі можуть існувати, виходячи з себе самих, адже їх буття має бути відрізнене тільки від їх небуття, а їхнє небуття нічого не спроможне їм додати» [10, с. 40]. При такому предметному («речовому») вимірі соціальної реальності вона і в часовому вимірі набуває ознак незмінності. «Будучи спроектованим на онтологічну схему, Незмінне якраз і набуває властивості буття» [10, с. 41–42]. Ця ж схема переноситься і на розгляд цілого та його частин. Сумістити ці «речі» так, щоб вони (за законами дво-

значної логіки) уособлювали буття, можна тільки за умови упорядкованого (логічного) «розміщення» частин у цілому. Зрозуміло, що в реальності спостерігати й описати таку «гармонію» неможливо. Тому такі «світоописи» зазвичай постають лише у вигляді «онтологічної метафізики» [10, с. 68]. І саме це ми зазвичай спостерігаємо у структурних описах суспільства та його історії, де метафізичним цілим виступає суспільство, цивілізація, культура, а його частинами – люди та їхні свідомості, дії, «зв'язки» тощо. Відносно цих «речей у собі» можна висувати та перевіряти найрізноманітніші гіпотези, однак, без певності в досягненні «об'єктивного» їх бачення.

Нові можливості тут відкриває методологічна парадигма постнекласичної науки, передусім синергетики, зорієнтованої на аналіз нелінійних динамічних систем. І одним із найбільш удалих варіантів її застосування в дослідженні людського суспільства виступає системна теорія класика сучасної соціології Н. Лумана (1927–1998). Ця теорія спирається на новітні здобутки у вивченні систем, досягнуті в таких галузях як кібернетика, когнітивні науки, теорія комунікації, теорія еволюції [9, с. 63].

У самій же соціології по суті революційне значення мають дві луманівські новації. По-перше, він розглядає соціальну систему не як звичну онтологізовану структуру на зразок піраміди, а винятково як форму розмежування самої системи та її навколишнього світу. По-друге, він відмовляється від традиційного тлумачення суспільства як системи, що нібито складається з людей. Таке тлумачення суспільства заводило на певному етапі в глухий кут системні соціологічні чи історичні дослідження, позаяк незмінно упиралося в недоступність для безпосереднього наукового аналізу людських систем свідомості. В його теорії соціальна система складається з об'єднаних певним смислом чи смислами комунікацій (звісно, між людьми), що змінюють одні одних, тоді як самі люди, тобто, задіяні в комунікаціях зазвичай унікальні системи свідомості та фізичні тіла, а також усе довкілля, уявлювані божественні сили, інші соціальні системи та підсистеми суспільства тощо належать до навколишнього світу даної комунікативної системи.

Суспільство, таким чином, постає не метафізичною структурою, а суто смисловою динамічною комунікативною системою. Ця смислова система розглядається в трьох вимірах: предметному, часовому і соціальному. Кожному з них відповідає спеціально розроблена теорія. Соціальний вимір системи суспільства (теорія комунікації) [8]

полягає в тому, що у соціальній системі її власні комунікації мають рекурсивний смисловий зв'язок з її попередніми і наступними комунікаціями (самореференція, або самовіднесення комунікацій), але водночас у них реферується і всі значимі для системи зміни в навколишньому світі (інореференція, або іншо-віднесення комунікацій). Тобто, система спостерігає за ходом своїх операцій і за релевантними для себе процесами в її навколишньому світі та реагує на останні у власний спосіб – змінами в характері і змісті своїх наступних смислових комунікацій. Логічно, що за цими змінами можуть спостерігати і так чи так реагувати на них інші соціальні системи (підсистеми) – теж у власний спосіб і згідно власних смислових кодів, провокуючи, у свою чергу, відповідні реакції решти систем. Таке взаємне подразнення систем (підсистем) та стимулювання все нових і нових комунікацій і становить системно-комунікативний зміст історичного процесу.

Для істориків же особливе значення має те, що ці суспільні комунікації є нічим іншим, як самими історичними фактами, елементарними чи складними (системними). І якщо ми на рівні спостереження другого порядку (спостереження за спостереженнями) встановлюємо системні смисли (сислокоди) комунікацій, то ми цим виявляємо внутрішні смисли конкретних фактів-комунікацій, а головне – внутрішні смислові зв'язки між ними, чого не вдається зробити, коли ми розглядаємо факти як «об'єкти» чи як «речі» (за Е. Дюркгеймом). Більше того, такими ж фактами-комунікаціями постають і всі історичні пам'ятки, відомі під назвою історичних джерел. Відтак у джерелах-фактах-комунікаціях дослідникові стає доступною (звісно, фрагментарно) сама історична реальність в її системній динаміці, причому без будь-якого протиставлення в ній об'єктивного і суб'єктивного. Слід лише намагатися в джерелах-комунікаціях методологічно вірно проводити спостереження другого порядку, насамперед виявляти в них коди розрізнення смислових само-віднесення та іншо-віднесення.

У часовому вимірі (теорія системної еволюції) [11] еволюція суспільства відбувається за такою схемою: варіювання на рівні елементарних комунікацій – селекція тих чи тих із них домінуючою структурою смислових очікувань – ре-стабілізація (повторна стабілізація після оновлення) на рівні системи в цілому, коли нові й старі структури (підсистеми) взаємно пристосовуються й налаштовуються одна на одну. Відстеження такої системної еволюції суспільства

пільства, як ми вже знаємо, цілком можливе засобами самої історичної науки.

Але в розрізі досліджуваної нами проблеми найбільшу увагу привертає предметний вимір суспільства, якому присвячена теорія системної диференціації суспільства [7]. В історії людського суспільства німецький соціолог розрізняє чотири форми системної диференціації: 1) сегментарної диференціації (фактично первіснообщинного суспільства); 2) диференціації на центр і периферію; 3) стратифікації (саме друга і третя форми, інколи в їх поєднанні, характерні для високих культур або цивілізацій); 4) функціональної диференціації суспільства на відокремлені, але структурно зчеплені між собою системи економіки, виробництва, права, політики, освіти, мистецтва, науки, інтимних стосунків, охорони здоров'я. Крім того, він визначає три типи соціальних систем: безпосередньої взаємодії (інтерації), організації, що створюється і діє, головним чином, уже всередині функціональної системи, та всеохоплюючої системи суспільства.

Перша форма системної диференціації заснована ще на безписемному, усному спілкуванні. Системною формою комунікації в ній може бути лише інтерація серед безпосередньо присутніх осіб [11, с. 104]. Але ж відомо, що в інтерації малоімовірно є негативна, заперечлива комунікація, якщо вона здатна викликати конфлікт і припинення подальших комунікацій. Для сегментарних спільнот (общин) уникнення таких конфліктів було умовою їх виживання, тому незгодні виключались із системи комунікацій, тобто з суспільства. А в комунікаціях утверджувалась основоположна норма взаємності, симетрії, що формувала «внутрішню регуляцію сегментарних суспільств», причому і у сфері обмеження помсти, і у сфері обміну [7, с. 64].

З появою писемності та пов'язаних із цим медіа поширення комунікацій суспільств високих культур формувалися багатфункціональні релігійно-владні центри цивілізацій (держава, місто, панівна верства). Вони комунікували з периферією на основі сакральних релігійних текстів та письмових владних розпоряджень і завдяки цьому досягали значної уніфікації смислів і стилів суспільних комунікацій на великих просторах, тобто формували цивілізаційні системи комунікацій. Кожна цивілізація має власний стиль (зовнішню форму) комунікацій, за яким вона відрізняється від інших цивілізацій. Водночас їй властивий суто внутрішній інтегруючий універсальний смисловий медіум, в якому відбуваються й контролюються по-

всyakденні комунікації. Ним виступає мораль, яка всі вчинки в різних сферах чітко поділяє на добрі і погані, а через власний смисловий код – *повага/неповага* (варіант: *хороше/погане*) згнічує самопрояв потенційних функціональних медіа-кодів. Мораль зазвичай спирається на минуле, на «заповіти предків», але найвищі смисли черпає в релігії. У результаті саме релігія при опорі на мораль повсякденного життя виступає тією смисловою структурою, що зберігає і спрямовує традиційні лінії смислових комунікацій.

Але і в цей час, як зазначає Н. Луман, «у сільській місцевості по-старому живуть в умовах сегментарної диференціації, й лише деякі функції передаються місту чи панівній верстві. У таких випадках ми говоримо про *«peasant societies»* [селянські суспільства], а з точки зору сільських жителів говорилося навіть *про однокласові суспільства*» [7, с. 68]. Зауважимо, що тут йдеться про збереження в умовах цивілізації доцивілізаційних форм системної диференціації суспільства. Ці сільські спільноти залишаються і в нових умовах відносно самодостатніми і багатофункціональними. А їхнє спілкування зі світським центром в особі правителя та його слуг/представників носить здебільшого спорадичний характер і зводиться зазвичай до виконання ряду повинностей (у т. ч. матеріальних) перед владою.

На Заході впродовж XVI – XIX ст. завдяки поширенню книгодрукування, котре уможливило горизонтальні смислові комунікації у суспільстві, відбулася трансформація стратифікаційної форми системної диференціації у функціональну. На місце системного поділу суспільства на страти (стани) та на багатофункціональний центр і периферію прийшла диференціація на окремі функціональні системи: політики, права, економіки, виробництва, науки, інтимних стосунків, мистецтва, освіти, охорони здоров'я, релігії, моралі тощо. Кожна з них розрізняє себе та свій навколишній, у т. ч. внутрісуспільний, світ, і найчастіше орієнтується лише на власний смисловий код комунікацій, тобто є самореферентною й автопоетичною, маючи окремі структурні зчеплення з іншими такими ж системами (підсистемами) суспільства. Мораль і релігія стали такими ж відособленими системами, як і решта. І ця решта систем функціонує самостійно, без будь-якого морально-релігійного забарвлення, а тому поступово поширює й за межами самого Заходу, приєднуючи до себе все нові комунікації в решті регіонів. По суті вони стали світовими. І хоча незахідні цивілізації в цілому ще зберігають свою ідентичність, унаслідок чого існує напруження між їхніми універсальними

морально-релігійними смислокодами та смислокодами комунікацій функціональних систем, слід відзначити, що всі скільки-небудь розвинені країни завдячують своїми успіхами саме активному включенню до цієї системи.

Після того, як ми в теоретико-методологічному відношенні визначились із основними параметрами системного аналізу цивілізаційного розвитку людства, уже не складно буде провести загальне цивілізаційне співвіднесення України і Заходу в нову й новітню добу.

Отже, західноєвропейське суспільство у період Середньовіччя функціонувало як класична цивілізація («суспільство високої культури») з поділом на центр і периферію та елементами стратифікації, хоча й мало низку особливостей, зокрема, розколотість багатофункціонального владно-релігійного центру і навіть певну конкуренцію між релігійною та світською владою. Проте з появою такого засобу комунікації як книгодрукування та його швидким поширенням на приватній (бізнесовій) основі окремі медіуми комунікацій, відомі ще з античності, стали поступово відособлюватись і перетворюватись на самостійні функціональні системи. На зміну ієрархічному світові з його ранговою упорядкованістю й центром приходив «гетеро-архічний і а-центричний світ» [9, с. 167]. Від-диференціація функціональних систем комунікації розпочалась у «центрі», серед вищої страти – «аристократії» – і поступово охопила всі групи населення, так що на Заході з часом уже не залишилось автономних сегментарних суспільств. Остаточно ж переорієнтація суспільних інтересів і цінностей з минулого, з традиції – на майбутнє відбулася на зламі XVIII – XIX ст.

Усе це означало фактичне перетворення Західної цивілізації у свого роду пост-цивілізацію, де вже був відсутній універсальний медіум комунікацій. Більше того, індивід, повністю включений в умови цивілізації в ту чи ту часткову поліфункціональну систему (корпорацію), тепер опинився поза будь-якою функціональною системою з одночасною необхідністю раціональної участі в більшості з них. Саме звідси походять ті знамениті індивідуалізм і раціоналізм, на які спирається ліберальна ідеологія і за які російський соціолог О.О. Зінов'єв назвав людину Заходу «надлюдиною», тобто людиною, що вже позбулась багатьох якостей людей традиційної культури [3, с. 355]. Показово, що в рамках попередніх методологічних підходів практично не помічалась і відносна урівноваженість та вза-

емозалежність функціональних систем новоєвропейського суспільства. У теоріях визначальна роль відводилась якійсь одній із них: економічній (марксизм), політичній (лібералізм), правовій (конституціоналізм), системі виробництва (теорія індустріального суспільства), релігійній – протестантизму (теорія М. Вебера) тощо.

Якими ж на тлі Заходу були в нову й новітню добу тенденції цивілізаційного розвитку України? Навряд чи є підстави стверджувати, що в ній відбувалися процеси, ідентичні новоєвропейським. У польсько-литовську добу (в ранній новий час) до функціональних систем, що в Європі тільки-тільки формувалися, під'єднувались і комунікації на теренах України. Але це було лише спорадичне «продовження» власне європейських комунікацій, яке торкалося лише невеликої частини соціуму й не доходило до його глибинних пластів. Бар'єрів тут було декілька. По-перше, релігійно-моральні устої маси українства формувало православ'я, зорієнтоване передусім на збереження традиційних цінностей. По-друге, Україна не мала скільки-небудь чисельної власної «аристократії», спроможної якщо не ініціювати, то хоча б підтримати «ділову» активність у напрямку формування функціональних систем. Загалом, польська влада й «аристократія», як і покатоличена українська шляхта, самі не були включені до системних процесів, що мали місце на Заході Європи. Козацтво ж та його старшина були від них ще більш віддалені й зайняті переважно «облаштуванням» власного місця спочатку в Речі Посполитій, а потім і в Російській імперії. По-третє, в містах України переважало неукраїнське за етнічним походженням населення, через що вони, навіть піддавшись певній європеїзації, не створювали підвалин для системної трансформації суспільства. А в Російській імперії вони взагалі мали статус місць розташування державної адміністрації, що тільки посилювало їхню відокремленість від українського села.

Виходило, що в Україні в нову й новітню добу були відсутні самодостатні ієрархічні комунікативні системи, спроможні сформувати власну цивілізаційну структуру, а тим більше спрямувати суспільний розвиток на формування від-диференційованих функціональних систем. Врешті-решт, це й полегшило приєднання України до православної Росії, де усталилася досить відмінна від Заходу цивілізаційна система з патримоніальною державою і общинністю. Але основна маса населення, носій української культури – українське селянство – не «розчинилась» і в цій системі, зберігши себе на рівні самодостат-

ніх сегментарних спільнот навіть попри три голодомори, вчинені проти неї в ХХ ст. У Російській імперії і більшовицькому СРСР контури деяких із функціональних систем намітились, проте серйозних суспільних трансформацій відбутись не могло. Тож сучасній Україні належить пройти ще дуже непростий шлях, щоб успішно інтегруватись в усі ці надзвичайно динамічні світові системи.

Таким чином, зіставивши у системному ключі цивілізаційний розвиток України і Заходу впродовж останніх століть, можна дійти висновку, що він хоч і збігався в загальноісторичному напрямку, однак суттєво відрізнявся за формами системної диференціації суспільства. Якщо на Заході формувалася по суті пост-цивілізаційна система комунікацій, то в Україні спостерігався доволі ускладнений розвиток цивілізаційної системи з тривалим збереженням деяких структур доцивілізаційного походження. Саме в такому системному незбігу еволюції суспільства, очевидно, й кореняться нинішні труднощі з європейською інтеграцією України.

Бібліографічні посилання

1. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин / Петро Голубенко. – К., 1993.
2. Горелов М. Є. Цивілізаційна історія України / М.Є. Горелов, О. П. Моця, О. О. Рафальський. – К., 2005.
3. Зиновьев А. А. Запад. Феномен западнизма / А. А. Зиновьев. – М., 1995.
4. Ильин В. В. Российская цивилизация: содержание, границы, возможности / В. В. Ильин, А. С. Ахиезер – М., 2000.
5. Кривошея В. В. Українське козацтво в світлі цивілізаційного підходу / В.В. Кривошея // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект : зб. наук. праць / ред. Іван Курас. – К., 2004. – С. 364–373.
6. Кримський С. Б. Цивілізаційний розвиток людства / С. Б. Кримський, Ю.В. Павленко. – К., 2007.
7. Луман Н. Дифференциация / Н. Луман; пер. с нем. Б. Скуратова. – М., 2006. – 320 с.
8. Луман Н. Медиа коммуникации / Н. Луман; пер. с нем. А. Глухова, О. Никифорова. – М., 2005.
9. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман; пер. с нем. А. Антоновского. – М., 2004.
10. Луман Н. Самоописания / Н. Луман; пер. с нем. А. Антоновского, Б. Скуратова, К. Тимофеева. – М., 2009.
11. Луман Н. Эволюция / Н. Луман; пер. с нем. А. Антоновского. – М., 2005.

12. Михальченко М. І. Українська осередкова цивілізація: методологічний аспект аналізу / М.І. Михальченко // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект : зб. наук. праць / ред. Іван Курас. – К., 2004. – С. 63–76.
13. Платонов О. А. Русская цивилизация / О. А. Платонов. – М., 1995.
14. Российская цивилизация : учеб. пос. для вузов / Под общ. ред. М. П. Мchedлова. – М., 2003.
15. Уткин А. И. Запад и Россия: история цивилизаций : учеб. пос. / А. И. Уткин. – М., 2000.
16. Уэскотт Р. Исчисление цивилизаций / Р. Уэскотт // Время мира. Альманах. Вып. 2: Структуры истории / под ред. Н. С. Розова. – Новосибирск, 2001. – С. 328–344.
17. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М., 2003.
18. Шаповалов В. Ф. Истоки и смысл российской цивилизации : учеб. пос. для вузов / В. Ф. Шаповалов. – М., 2003.

Надійшла до редколегії 12.07.09.

УДК 94 (477)

М. Е. Кавун

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ КОНЦЕПЦІЙ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА В РЕГІОНАЛЬНОМУ
КОНТЕКСТІ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я (ДРУГА
ПОЛОВИНА XVIII – ПОЧАТОК XIX ст.)**

Проаналізована проблема ролі регіону Північного Причорномор'я як території адаптації цивілізаційних концепцій Європейського Просвітництва. Обґрунтовано тезу про наявність декількох варіантів такої адаптації в залежності від основних суб'єктів колонізаційного процесу. Пропонується розглядати процес російської колонізації Північного Причорномор'я крізь призму культурного конфлікту між заданою культурно-цивілізаційною матрицею (генетичне поєднання ідей європейського Просвітництва та православно-монархічної традиції) та культурними викликами ранньомодерної доби.

Ключові слова: Європейське Просвітництво, Північне Причорномор'я, «ментальні карти», Східноєвропейський фронтір, «Мала Тартарія», «Новоросія», «Грецький проект», колонізація, урбанізація.

Проанализирована проблема роли региона Северного Причерноморья как территории адаптации цивилизационных концепций

© М. Е. Кавун, 2009